

proceeding participant. Separate attention is devoted to the question of the essence of administrative procedural legal personality as a necessary condition of gaining the status of administrative legal proceeding participant.

Keywords: administrative legal proceeding, administrative legal proceeding participants, administrative procedural legal personality, Code of Administrative legal proceeding of Ukraine, parties of administrative legal proceeding.

УДК 340.132

Л. І. Заморська

НОРМАТИВНІСТЬ ЯК СПЕЦИФІЧНА ВЛАСТИВІСТЬ АКТІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ

За загальним підходом акти судової влади — це акти застосування норм права, тому вони не можуть бути нормативно-правовими актами. На цій позиції стоїть більшість пострадянських вчених, основним обґрунтуванням якої є те, що суди не мають правотворчих повноважень, закріплених у конституції або у законі, а суддя не може підміняти законодавця [7, 20–23]. Тому акти судової влади не можуть вважатися джерелами права. Нагадаємо, що до ознак джерела права відносяться наступні: формальна визначеність, обов'язковість, нормативність та загальновідомість.

Теза про те, що судовий прецедент є джерелом права у країнах англосаксонської правової сім'ї не викликає наукових дискусій. Разом з цим судовий прецедент за своїм змістом є не чим іншим, як складовою мотивувальної частини акта судової влади. Схожі тенденції починають складатися й в українській правовій системі саме у частині визнання за актами судової влади їх нормативної характеристики по аналогії з прецедентним правом. Хоча сам термін — прецедентне право — має специфічне значення, що притаманне саме для країн англосаксонського права, й тому у країнах колишнього СРСР судовий прецедент не визнається джерелом права на офіційному рівні. Схожа тенденція існує й в європейських країнах, але щодо термінології, але аж ніяк щодо явища, яке визнається, як правило, «*de facto*».

Так, при характеристиці юридичної сили рішень Конституційного Суду Голова Конституційного суду Російської Федерації В.Д. Зорькін зауважує, що, «оскільки Конституційному Суду належатиме самостійна правотворча функція, слід визнати, що його рішення набувають прецедентний характер та стають джерелами права» [6, 4]. Тому, на його думку, юридична сила остаточних рішень Конституційного суду перевищує юридичну силу будь-якого закону, та, відповідно, дорівнює юридичній силі самої Конституції, яку вже не можна застосовувати відірвано від остаточних рішень Конституційного суду, що стосуються відповідних норм, й тим більше всупереч цим рішенням [6, 5].

Насправді, й тут можна погодитися з думкою професора М. І. Байтіна, що це є не створення права у формі судового прецеденту, а судове тлумачення

права шляхом видання Конституційним судом РФ актів офіційного, загально-обов'язкового, нормативного тлумачення [3, 5–11]. Але таким актам належатимуть ознаки нормативності, й саме такий термін («нормативність актів судової влади») слід вживати при характеристиці юридичної сили актів судової влади замість терміна «прецедентний характер рішень». Історичний вплив, який ґрунтується на особливій природі здійснення правосуддя та вимог справедливості, які полягають у тому, що аналогічні справи повинні вирішуватися аналогічно, призводить до обов'язкового врахування судами раніше прийнятих рішень (правових позицій) по конкретних справах у аналогічних ситуаціях, що надає таким актам судової влади нормативного характеру.

Він проявляється в обов'язковості правових позицій, що сформульовані в актах судової влади не тільки для сторін у справі, але й для попередньо невизначеного кола суб'єктів права, а також неоднократності застосування цих правових позицій (правоположень) при вирішенні аналогічних справ. Цим правовим позиціям належать спільні нормативні ознаки, які нагадують ознаки нормативно-правових актів, які були сформульовані відомим теоретиком радянського періоду А. В. Мицкевичем: неконкретність адресата, можливість неодноразового застосування припису, збереження дії припису незалежно від його виконання [9, 42–43].

Теж саме стосується роз'яснень, що надаються у постановках Пленуму Верховного Суду України та спеціалізованих судів. Професор В. В. Лазарєв так характеризує нормативність постановок Пленуму: «У постановках пленуму Верховного Суду завжди містилися, містяться та не можуть не міститися правила поведінки загального характеру, що звернені якраз не до конкретного суду, а до всіх судових інстанцій та до невизначеного кола осіб у зв'язку з можливістю їх звернення до судових органів. Одноразове застосування норм права ніколи не вичерпує зміст керівного роз'яснення. Керівні роз'яснення (вказівки) пленуму хоча й тимчасово, але заповнюють прогалини у законодавстві, вносять новий елемент до правового регулювання. Постановки відрізняються достатньою визначеністю та містять положення нормативного характеру, що мають юридичну силу» [10, 141].

Цим актам судової влади нормативного характеру належать такі спільні ознаки, а саме: 1) приймаються у процесі здійснення правосуддя, тобто є актами судової влади; 2) нормативне значення має не акт судової влади у цілому, а саме та його частина (як правило, мотивувальна), де міститься судовий прецедент (правова позиція, правоположення тощо); 3) вони мають загальнообов'язковий характер, тобто їх дія поширюється не тільки на сторони у справі, але стосується й інших суб'єктів права; 4) їх нормативна сила походить із необхідності забезпечення інтересів правосуддя при вирішенні аналогічних справ та заснована на правових позиціях, які здебільшого формуються у процесі застосування та тлумачення норм права у процесі розгляду конкретної справи; 5) забезпечуються державою через діяльність органів з виконання судових рішень; 6) їх нормативний зміст встановлюється на підставі аналізу у судовому засіданні юридичних фактів та життєвих обставин; 7) залежить від професійної

правосвідомості суддів та рівня розвитку правової доктрини; 8) в умовах романо-германської правової сім'ї мають додатковий характер щодо основних джерел права.

Основною відмінністю нормативності актів судової влади як індивідуально-правових актів від нормативно-правових актів є:

1. Обмеженість нормативної дії акта судової влади, а саме тієї його частини, що містить правову позицію: вона є обов'язкова лише для суддів при вирішенні аналогічної справи, а не для всіх суб'єктів права, як за умов дії нормативно-правового акта.

2. Ця обов'язковість встановлюється, як правило, не законом, а самою судовою владою, тобто походить від вимог здійснення правосуддя та судової охорони принципів права конституційного рівня (рівності, правової визначеності та довіри до права).

3. Обов'язкову силу має не акт судової влади у цілому, а та його частина, що містить правову позицію (правоположення), яка набуває ознак нормативності при повторюваності фактичних обставин та правовідносин при розгляді аналогічної справи. Це правоположення має менший ступінь формальної визначеності, ніж норма права, та його відокремлення залежить від застосування спеціальної методології та базується на підходах самого суду або вищих судів, які мають повторно послатися на це правоположення (правову позицію) при вирішенні аналогічних справ. Крім того, нормативне значення мають не всі акти судової влади, а ті, у яких, як правило, вирішується справа по суті (рішення, постанова тощо). Нормативно-правовий акт після набуття чинності діє у всій своїй повноті незалежно від обставин правозастосування та поширює свою дію на всіх суб'єктів права.

4. Нормативність акта судової влади тісно зв'язана з фактичними обставинами справи, а доведення різниці між фактичними обставинами при вирішенні аналогічної справи (застосування «техніки розрізень») суттєво впливає на зниження нормативної сили цих актів.

Феномен нормативності актів судової влади, тобто визнання того, що певні види актів судової влади є не тільки актами застосування норм права, досліджувався й радянською юридичною наукою. Зрозуміло, що ця нормативність визнається у межах більшості правових систем світу протягом значно більшого часового періоду, але у СРСР до цього явища завжди ставились обережно. З метою наукової кваліфікації цієї нормативності у радянську правову систему було якраз й введено поняття правоположення. Під правоположенням розумілися загальні положення, що сформульовані у процесі правозастосовчої діяльності відповідних органів, які носять підзаконний характер та містять конкретизуючі правові норми щодо тих або інших однорідних фактичних складів [13, 65–68]. Як зазначає з цього приводу В. В. Лазарєв, «зі свого змісту будь-яке правоположення є офіційним наказом правозастосовчого органу щодо розуміння та використання права у зв'язку з виникненням певної життєвої ситуації, що підпадає під дію закону» [8, 8].

Правові положення, на думку М. Вопленка, є усталеними типовими рішеннями

нями щодо застосування юридичних норм, які у реальності набувають рис юридичних норм та загальних правил, а у силу типовості правозастосовчої ситуації, значущості сформульованих у процесі тлумачення та застосування загальних правил для наступної юридичної практики та авторитету правозастосовчого органу набувають значення прецеденту [4, 74].

Отже, сам процес формування правоположень у процесі здійснення правосуддя відносився до правозастосування, оскільки судова правотворчість була заборонена. До речі, навіть сучасна юридична наука не може чітко відокремити судову правотворчість від правозастосування та судового тлумачення.

Таким чином, введення у науковий обіг поняття правоположення радянською наукою є не чим іншим, як фактичним визнанням нормативності за деякими актами судової влади. Характерними ознаками правоположення вважалися такі:

— правоположення створюються у процесі судової діяльності, у зв'язку з чим правоположення більш тісно пов'язані з фактичними обставинами на відміну від правових норм;

— правоположення є додатковими засобами правового впливу на суспільні відносини разом з правовою нормою, але поступаються останній силою та значенням;

— правоположення носять підзаконний характер, не можуть змінювати або доповнювати закон, а тим більше суперечити його змісту;

— дотримання правоположень забезпечується шляхом скасування вищою інстанцією рішення, у якому міститься порушення певного правоположення, або шляхом виправлення рішення інстанцією, що його прийняла;

— правоположення носять загальний характер, так само як й норми, не мають персоніфікованого кола осіб та адресуються усім учасникам суспільних відносин у сфері правосуддя;

— правоположення знаходять своє вираження у певних формах — керівних роз'ясненнях пленумів верховних судів (СРСР та союзних республік), а також рішень судів по принципових, важливих правових питаннях [13, 26–27].

На думку сучасних російських дослідників, радянська теорія правоположень була ніщо іншим, як спробою прихованого аналізу проблеми судової правотворчості в умовах офіційного її заперечення [5, 11].

Отже, радянська наука визнавала за актами судової влади наявність ознак нормативності, коли в акті застосування права містяться відповідні правоположення, які конкретизують норми права [2, 341]. В. Реутов навіть виокремив три види таких правоположень: 1) ті, що виникають при заповненні прогалин у праві; 2) ті, що конкретизують і деталізують зміст приписів загального характеру; 3) ті, що виникають у результаті конкретизації та деталізації загальних положень, понять і термінів законодавства [12, 5]. Крім того, навіть за радянських часів визнавався факт створення нового положення, не відомого законодавству, здатного слугувати вирішенню конкретних справ внаслідок застосування судами аналогії [11, 56]. У літературі зазначалося, що прогалини в законодавстві долаються правозастосовним органом за допомогою особливого

виду правоположень, які наближуються до правової норми, але не стають нею [8, 8]. У свою чергу, професор С. С. Алексєєв навіть припускав, що між правовою нормою та правоположенням можна провести знак рівності: правоположення — це також норма, у будь-якому разі з того моменту, коли вироблене судами положення починає застосовуватися ними як типізоване рішення даної життєвої ситуації [1, 59].

Отже, сам термін «правоположення», що був сформульований радянською юридичною наукою, відображав, по суті, правотворчий характер судової практики у радянській правовій системі.

Також можна побачити, що термін «правоположення» є синонімом терміна «правова позиція», що використовується для характеристики діяльності конституційних судів у пострадянських країнах та відображає загальносвітову тенденцію, що спрямована на широке визнання нормативності актів судової влади. Крім того, ці правоположення, на думку українських науковців, як стійкі типові рішення застосування правових норм, що реально здобувають риси загальних правил, за своїм значенням і роллю у судовій практиці наближаються до переконливих прецедентів, добре відомих англо-американській правовій сім'ї [11, 58–59].

Поняття «правова позиція» вводиться для науково-практичного відображення ситуації, що склалася у сфері здійснення конституційного судочинства, зокрема, явища «розширеного» (правотворчого) тлумачення конституційних норм при наданні обґрунтування рішення, що нагадує *ratio decidendi*, що вживається при характеристиці дії судового прецеденту у країнах англо-саксонського права.

Правові позиції, що містяться у актах судової влади, зокрема у актах конституційного суду, мають ознаки нормативності, але при цьому вони залишаються актами застосування права, а не нормативно-правовими актами. Так, Г. Христова, яка робить висновок про наявність проявів нормативності у рішеннях Конституційного Суду України, зазначає при цьому, що «нормативна природа цих актів здебільшого визначається викладенням в їх мотивувальній частині так званих правових позицій органу конституційного контролю, а рішення КСУ щодо конституційності юридичних актів мають квазіпрецедентний характер [15, 13].

Цей термін відображає основу нормативної сили актів судової влади, коли певна частина мотивації суду, де обґрунтовуються причини (не)конституційності законів, висновки, яких дійшов суд при наданні офіційного тлумачення, суддівського розуміння норм права тощо стає обов'язковою не тільки для сторін у справі або для суб'єкта права на конституційне подання та звернення, але й опосередковано для всіх суб'єктів права.

Це пояснюється також тим, що у процесі практичної діяльності Конституційного Суду з'явилась потреба звертатися до інтерпретаційних висновків, викладених у раніше прийнятих його рішеннях, яка мала об'єктивний характер, оскільки, приймаючи рішення у новій справі, Конституційний Суд має враховувати вже вироблене ним розуміння норми чи положення закону [14, 10]. Тобто Конституційний Суд стає «позитивним законодавцем» при здійсненні

нормоконтролю, за якого надається розширене тлумачення відповідних правових норм, які підлягають застосуванню та надається додаткова аргументація.

Виходячи з аналізу українських, російських та іноземних доктринальних джерел, нормативне (загальнообов'язкове) значення мають саме ті акти судової влади, які складають судову практику, усталену судову практику (*jurisprudence constante*) або у яких міститься судовий прецедент, правова позиція, правоположення.

Література

1. Алексеев С. С. Государство и право. Начальный курс / С. С. Алексеев. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Юрид. лит., 1996 — 190 с.
2. Алексеев С. С. Общая теория права: курс в 2 т. Т. 1 / С. С. Алексеев. — М.: Юрид. лит., 1981. — 359 с.
3. Байтин М. И. О юридической природе решений Конституционного суда РФ // Государство и право. — 2006. — № 1. — С. 5–11.
4. Вопленко Н. Н. Источники и формы права / Н. Н. Вопленко; Волгогр. гос. ун-т. — Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2004. — 102 с.
5. Гук П. А. Судебный прецедент как источник права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / П. А. Гук. — Саратов, 2002. — 205 с.
6. Зорькин В. Д. Прецедентный характер решений Конституционного Суда Российской Федерации // Журнал российского права. — 2004. — № 12. — С. 3–9.
7. Козлова Е. И. Конституционное право России: учебник / Е. И. Козлова, О. Е. Кутафин. — М.: Юристъ, 1996. — 480 с.
8. Лазарев В. В. Правоположения: понятие, происхождение и роль в механизме юридического воздействия // Правоведение. — 1976. — № 6. — С. 7–15.
9. Мицкевич А. В. Акты высших органов Советского государства. Юридическая природа нормативных актов высших органов государственной власти и управления СССР / А. В. Мицкевич. — М.: Юрид. лит., 1967. — 175 с.
10. Общая теория права и государства: учеб. для студентов вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / В. С. Афанасьев, А. П. Герасимов, В. И. Гойман [и др.]; под ред. В. В. Лазарева. — 3 изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 1999 — 517 с.
11. Погребняк С. П. Принцип верховенства права: деякі теоретичні проблеми // Вісник Академії правових наук України. — 2006. — № 1 (44). — С. 26–36.
12. Реутов В. П. Юридическая практика и развитие законодательства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. П. Реутов. — Свердловск, 1968. — 21 с.
13. Судебная практика в советской правовой системе / под ред. С. Н. Братуся. — М.: Юрид. лит., 1975. — 328 с.
14. Ткачук П. Правові позиції Конституційного суду України // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — № 1. — С. 10–21.
15. Христова Г. О. Юридична природа актів Конституційного Суду України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Г. О. Христова. — Х., 2004. — 20 с.

Анотація

Заморська Л. І. Нормативність як специфічна властивість актів судової влади. — Стаття.

Актам судової влади, які, як правило, індивідуального характеру, належить така особливість, як нормативність, оскільки вони складаються з правил поведінки загального характеру, що звернені якраз не до конкретного суду, а до всіх судових інстанцій та до невизначеного кола осіб у зв'язку з можливістю їх звернення до судових органів. Одноразове застосування норм права ніколи не вичерпує зміст керівного роз'яснення.

Ключові слова: нормативність, судовий прецедент, правоположення, правові позиції.

Аннотация

Заморская Л. И. Нормативность как специфическое свойство актов судебной власти. — Статья.

Актам судебной власти, которые обычно индивидуального характера, принадлежит такая особенность, как нормативность, потому что они состоят из правил поведения общего характера, обращенных как раз не к конкретному суду, а ко всем судебным инстанциям и к неопределенному кругу людей в связи с их обращением в судебные органы. Одновременное применение норм права не исчерпывает содержание руководящего разъяснения.

Ключевые слова: нормативность, судебный прецедент, правовые положения, правовые позиции.

Summary

Zamorska L. I. Normative As a Specific Property of the Judiciary Acts. — Article.

Acts of the judiciary, which is usually an individual nature, belongs to this feature as a normative, because the rules of conduct consisting of a general nature that addressed just to a particular court, but before all courts and to an indefinite number of people on their *zv'yazku* treatment in the courts. Simultaneous application of the law does not exhaust the content of the governing *roz'yasnennya*.

Keywords: normativity, pretrident trial, the law situation, the law position.

УДК 342.925.001.111

О. Г. Свида

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРИНЦИПІВ СУДОУСТРОЮ ТА СУДОЧИНСТВА В ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ

Відзначимо, що Україна обрала оптимальний варіант розв'язання адміністративних спорів, а саме — шляхом формування в системі судів загальної юрисдикції окремої підсистеми спеціалізованих адміністративних судів. Запровадження зазначених судів дозволило суттєво покращити стан захисту прав людини й громадянина та юридичних осіб, що, в свою чергу, сприяє розвитку Української держави саме як демократичної та правової, якою вона проголошена в ст. 1 Конституції України. Функціонування адміністративних судів, як і інших державних структур, засноване на певних правових засадах, увага до яких у науковій літературі вже зверталася. Проблемам реалізації принципів організації та діяльності адміністративних судів були присвячені праці таких вчених, як: С. Бондарчук [1], Р. Куйбіда [2], О. Кунець, І. Кунець [3], В. Матвійчук [4], А. В. Мінашкін [5], А. Пухтецька [6], Б. Тулінова [7], Н. Шевцова [8] тощо.

Актуальність цих досліджень велика, особливо за умов, коли вже досить тривалий час діє Кодекс адміністративного судочинства України (далі — КАС України), а почала у повній мірі підсистема адміністративних судів.

Враховуючи актуальність цієї статті, визначимо її мету — дослідження окремих конституційних принципів судоустрою та судочинства в організації діяльності адміністративних судів та аналіз проблем, пов'язаних з їх практичною реалізацією.